

# ТВОРЧІСТЬ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА – ЯК ЛАНКА ПРИЧИННОГО ЗВ'ЯЗКУ МІЖ РЕЦЕПЦІЄЮ ТА ПЕРЕКЛАДОМ

**Ольга БІЛОУС (Кіровоград, Україна)**

*Гостра соціальна спрямованість і новаторські якості новелістики В.Стефаника, демократична сутність і художня майстерність, висока гуманістична спрямованість моральних шукань – усе це, безумовно, не тільки відразу окреслило першорядне значення його прози для історії національної літератури, але й зумовило широкий інтерес до перекладу його творів та їхньої рецепції в багатьох країнах уже на межі XIX – XX століть.*

*Ключові слова: рецепція, переклад, причинний зв'язок, інформативна фаза*

*The range of pressing social problems as well as the groundbreaking features of Vasyl Stefanyk's short stories, his democratic nature and artistic skills, humanitarian ideals and the highlights of his moral aspiring make the writer's fiction stand high in the history of the national literature. It also preconditioned the overwhelming interest in Stefanyk's fiction translation and reception all over numerous countries in the late 19<sup>th</sup> – early 20<sup>th</sup> centuries.*

*Key words: reception, translation, casual relationship, informative stage.*

Не підлягає сумніву доказовість того, що поступальний рух національної літератури практично неможливий без органічного впливу на неї художнього досвіду певного народу. Основу теоретичних узагальнень, які стосуються проблеми освоєння літературного досвіду, складає твір словесного мистецтва певної національної літератури.

Творчість В. Стефаника сприймалася сучасниками як суспільно значима подія в духовному житті українського народу одразу після появи його збірки “Синя книжечка” (1899). За її творцем визнавали талант великої художньої сили І. Франко, М. Коцюбинський, Леся Українка, О. Кобилянська, Г. Адам. Новаторські якості новелістики В. Стефаника та художня майстерність визначили її першорядне значення в історії національної літератури й викликали на зламі XIX – XX століть широке зацікавлення прозою українського письменника в багатьох країнах світу (*актуальність*).

Питання причинного зв'язку між рецепцією та перекладом (*предмет*) доречно простежити на прикладі Стефаникової новели “Лист”. Вона була адекватно перекладена О. Кобилянською німецькою мовою й опублікована в берлінському журналі “Die Gesellschaft” (1899). Ідеться про одну з перших публікацій творів українського письменника в перекладі іноземними мовами загалом і першу німецькою мовою – зокрема. Причинний зв'язок, що вичленовує полівимірність рецепції та перекладу, супроводжує критична оцінка Л. Якововського як редактора названого журналу.

В. Стефаник, як ніхто інший з-поміж українських письменників, увійшов у свідомість громадськості Німеччини в результаті системного сприйняття, заснованого на полівимірності процесу взаємодії літератур і об'єктивної наявності домінуючих чинників – *міжлітературних зв'язків* (причинний зв'язок на основі взаємин О. Кобилянської – О. Маковея, з одного боку, та Л. Якововського – П. Тодорова – Г. Адама – з іншого), *рецепції* (інформативна фаза) й *перекладу* (результативний етап осмислення художнього твору в інонаціональному середовищі) /*об'єкт*/.

До цього рецепційного руху був причетний також І. Франко. Ще з 80-х рр. XIX-го століття, коли спостерігалось помітне поживавлення інтересів західноєвропейської критики українською літературою, І. Франко доклав максимальних зусиль для утвердження цього

процесу. Тенденції взаємодії між німецькою та українською літературами активно зміцнювали, окрім І. Франка та О.Кобилянської, ще й О. Грицай, О. Попович, О.Роздольський, Г. Адам, В. Горошовскі, К. Функенштайн, А. Гайне, А. Зеліб, Ю. Віргінія.

Досліджуваний нами матеріал свідчить про те, що українська тема мала не уявного, а реального адресата в німецькомовних країнах (Австрія та Німеччина), де з кінця XVIII-го століття – в тій чи іншій кількості – громадами проживали вихідці з українських земель. Вони зберігали в іонаціональному середовищі образ Батьківщини, що не могло не позначитись на зацікавленнях Україною з боку А. Шлицера, Й.Х. Енгеля, Й.Г. Коля, Й.Г. Гердера, Л. Бетховена, Ф. Боденштедта, Г.І. Бідермана, Е. Мертке. Особливо плодотворним стало засвоєння української тематики в епоху романтизму, коли постала “українська школа” в німецькому письменстві. Кращі її досягнення асоціюються з іменами Л. Захер-Мазоха, М. Ебнер-Ешенбах та насамперед К.Е. Францоza [1: 81-84].

Наприкінці XIX-го – першій третині XX-го століть естетичне освоєння українських мотивів набуло об’єктивно нової художньої якості завдяки німецькомовним виступам як українських, так і німецьких діячів – І. Франка, О. Кобилянської, О. Маковея, Р. Сембратовича, О. Грицяя, В. Кушніра, І. Труша, Б. Лепкого, Г. Адама, А. Лютера, В. Горошовскі, Ю. Віргінії. Система координат української діаспори в німецькомовних країнах сформувалася в 20-х рр., коли зазнали поразки національно-визвольні змагання, що пов’язуються з Українською Народною Республікою. У Німеччині були засновані спеціальні культурно-освітні осередки, з-поміж яких доцільно виділити діяльність Українського Наукового Інституту в Берліні. В його стінах працювали або були його співробітниками такі визначні українські науковці, як Д. Чижевський, Д. Дорошенко, І. Мірчук, В. Кубійович, З. Кузеля, а також німецькі дослідники українознавства – К. Майер, П. Рорбах, А. Шмідт, Г. Шпехт. Окрім значної дослідницької та популяризаторської роботи УНІ видавав цінні наукові збірники: “Наукові записки Українського Наукового Інституту в Берліні”, “Повідомлення Українського Наукового Інституту в Берліні”, а також цикл українознавчих студій “Матеріали до українознавства” та “Українські культурні новини”. Всі ці видання мають чітку спрямованість – ознайомити іонаціонального читача з Україною, її історичним минулим та духовною скарбницею в найширшому розумінні цього слова. Хоча роки (1927 – 1939), на які випала можливість дійти названим німецькомовним публікаціям до громадськості країн Західної Європи, були складними для розгортання процесу рецепції української культури, а все ж вони відіграли суттєву роль для становлення німецько-українських літературних стосунків у координатах діаспори. Одна з її особливостей полягає в тому, що за межами України в різних країнах Європи виникли екстериторіальні центри (Берлін, Білий Бір, Братислава, Брно, Брюссель, Варшава, Відень, Каліш, Ланцут, Лігниця, Мюнхен, Париж, Перемишль, Подєбради, Прага, Тарнів), покликані сприяти входженню української культури в свідомість іонаціонального читача [2: 97-102].

Порівняльне літературознавство привертає значну увагу дослідників, які прагнуть виокремити генетичні й типологічні зв’язки між різними літературами відповідно до тих історичних умов, за яких відбувалося становлення національних культур. Водночас стала доказовою та обставина, що поступальний рух будь-якої літератури практично неможливий без органічного впливу на неї художнього досвіду того чи іншого народу.

Звернемося знову до конкретного прикладу. Збірка новел В. Стефаника була видана наприкінці квітня 1899 р. під назвою “Синя книжечка”. Вона справедливо була сприйнята сучасниками як визначна подія. Багато видатних діячів (І. Франко, М. Коцюбинський, Леся Українка та ін.) визнали в авторі дванадцяти зразків малої прози талант великої художньої сили. Гостра соціальна спрямованість і новаторські якості новелістики В. Стефаника, демократична сутність і художня майстерність, висока гуманістична спрямованість моральних шукань – усе це, безумовно, не тільки відразу окреслило першорядне значення його прози для історії національної літератури, але й зумовило широкий інтерес до спадщини письменника в багатьох країнах уже на межі XIX – XX століть.

Так, важливим моментом у публікації оповідання “Лист” є його критична оцінка, яка передуює перекладу. У декількох рядках означена головна тенденція творчості Стефаника: “Ніхто серед сучасних українських письменників не знає українського селянина краще, ніж

Василь Стефаник. Він – дійсний селянський поет; очевидно, неможливо знайти у творах інших його сучасників більш “українського”, ніж герої і дух цих коротких прозаїчних зображень” [5: 245]. Хоча автор цього першого в німецькій пресі відгуку про творчість В. Стефаника й приховав своє прізвище за загальним формулюванням “Примітка редакції”, не підлягає сумніву, що належить воно перу Л. Якововського. Німецький критик вбачав у В. Стефанику талановитого літописця свого народу, співака гнобленої Батьківщини, поета, чиє серце належало трудовому селянству.

Заслуга першого перекладу творів В. Стефаника не тільки німецькою, але й іншими неслов'янськими мовами належать О. Кобилянській. Названий твір вона надіслала в редакцію журналу “Суспільство” у відповідь на настійне прохання Л. Якововського подати йому що-небудь з української літератури. Як відзначалося, новела “Лист” побачила світ на початку жовтня 1899 року. Однак В. Стефаник був інформований про вихід новели значно раніше. О. Кобилянська в листі від 24 березня 1899 року повідомляла йому про згоду Л. Якововського надрукувати “Лист” на сторінках німецькомовного журналу “Суспільство”. Цей лист дає уявлення про В. Стефаника та його авторське ставлення до долі своїх творів у перекладному звучанні. Тут різким контрастом протистоїть ентузіазм О. Кобилянської нейтральній інертності з боку автора, який не виявляв жодного інтересу до можливостей трансформації його новелістики іноземними мовами. “Вам байдуже, чи “Лист” буде друкований. А я би була хотіла, щоб воно саме бодай трохи врадувало Вас. Чому Ви все смутні? Такі, як той “Лист”, що мають його німці печатати, або як той “Valse melancolique”, що його моя музика грала?” [3: 397].

Зразком перекладацької зацікавленості може служити ще одне місце з цитованого вище листа, з якого випливає: якщо письменниця матиме час, то вона перекладе ще такі новели, як “З села виводили” і “Стратився”. Перекладачка втілила свій намір у життя. Перші публікації новел, згаданих у листі від 24 березня 1899 року, з'явилися в пражській щоденній газеті “Die Politik” (1900, № 46).

Перекладацькі принципи О. Кобилянської – це тема для окремого дослідження. Один із “секретів” її майстерності – у способах максимального досягнення ефекту оригіналу, повного уподібнення мовних одиниць. Разом з тим, не може бути й мови про який-небудь порівняльно-буквальний паралелізм, який би переконував у близькості перекладного тексту його споконвічному змісту. Разюча подібність виявляється в її перекладах народних оповідань **Марка Вовчка** (“Два сини”, “Не до пари”, “Сон”, “Максим Гримач”, “Данило Гурч”), **О. Маковея** (“Весняні бурі”, “Різдяний вечір”, “Клопоти Савчихи”), **І. Франка** (“Мільйонер”, “Яць Зелепуга”), **Л. Мартовича** (“Мужицька смерть”), **Н. Кобринської** (“Чудовище”), **Лесі Українки** (“Пісня без слів”) та ін.

У цьому плані слід відзначити адекватне відтворення О. Кобилянською смислових компонентів у її інтерпретаціях Стефаникової новелістики. Як відомо, жанровою особливістю будь-якої новели є лаконізм. Але ця характерна риса в Стефаника виражена настільки динамічно, що, здається, кожна художня деталь представляє сама собою монументальну світобудову. Максим Горький, звертаючись до творчості В. Стефаника, вказав на концептуальну глибину впливу творів українського новеліста на читача: “Як коротко, сильно і страшно пише ця людина”. На думку Ф. Погребенника, саме в цих словах автора “Пісні про сокола” “із граничною точністю визначені особливості стилю Стефаника, його ідейно-естетичне новаторство” [4: 22].

Переклади О. Кобилянської створюють враження дивної точності відтворення всього змістового арсеналу, який міститься в новелах В. Стефаника (“Лист”, “Камінний хрест”, “Сама-самісенька”). Тут у наявності не тільки адекватна передача оригіналу в його концентрованому вигляді, але й доказ на користь повноцінної інтерпретації, яка досягається завдяки його сприйманню з погляду теорії реалістичної інтерпретації й об'єктивного розуміння “механіки” перекладу.

Показовий вибір новел Стефаника, перекладених О. Кобилянською німецькою мовою – “Лист”, “Новина”, “З села виводили”, “Стратився”, “Камінний хрест”, “Сама-самісенька”, “Катруся”. Глибоко правдиве зображення життєвих реалій додає цим новелам особливу художню приналежність і соціальну гостроту їхнього змісту. Вони насичені зворушливим

почуттям, тон їх – гранично стриманий, майже суворий. На думку І. Франка, твори В. Стефаника пройняті глибоко зворушливим ліризмом, який сильно хвилює людське серце й відразу, з першого ж речення, передає читачу своєрідний ніжний настрій. Його нариси, як і найкращі народні пісні, начисто позбавлені риторики, сентиментальності. Те, що на зламі XIX – XX століть спостерігається поживлений інтерес західно-європейської критики до української літератури, у т.ч. до творчості В. Стефаника, факт не випадковий. І в цій закономірності важко розрізнити часову відстань у рецепційному процесі. Між його фазами немає чітких демаркаційних ліній, які давали б можливість підвести ризик під однією і перейти до іншої.

Назвемо кілька фактів, які стосуються сприйняття новелістики Стефаника в країнах німецької мови. Протягом 1899 – 1906 рр. в перекладі німецькою мовою з'явилися твори “Лист”, “Камінний хрест”, “Синя книжечка”, “Виводили з села”, “Стратився”, “Скін”, “Новина”, “Злодій”, “Сама-саміська”, “Май”, “Кленові листки”. “Катруся”, “Лан”, “Мамин синок” та ін. Серед інтерпретаторів слова В. Стефаника німецькою мовою – О. Кобилянська, І. Франко, О. Грицай, В. Горошовський, К. Функенштейн, О. Попович, О. Роздольський. Між процесом критичного усвідомлення творчості Стефаника та його збагненням у результаті перекладу існує тісна взаємозалежність. Безсумнівний вплив ступеня самопізнання критики (О. Кобилянська, І. Франко, Л. Якововський, Г. Адам та ін.) на глибину й масштабність її проникнення в сутність перекладацького осмислення (О. Кобилянська, І. Франко, О. Грицай, В. Горошовський, Г. Адам).

У 80-х рр. І. Франко багато робив для того, щоб видати історію української літератури, маючи на увазі критичне висвітлення творчості українських письменників. У 90-х рр., завдяки зусиллям О. Кобилянської, були зроблені спроби надрукувати окремими випусками твори Марка Вовчка та Осипа Маковця.

На початку XX століття Є. Косевич звернувся до В. Стефаника з проханням дозволити йому переклад збірки “Синя книжечка” німецькою мовою. Серед причин внутрішньо літературного плану він наголошує на значенні виходу у світ новел Стефаника для всієї української літератури, звертаючи увагу письменника на всесвітню популярність серії “Універсальна бібліотека”, яка видавалася лейпцігською фірмою “Реклам”. Багато з перекладів, здійснених О. Кобилянською, І. Франком, О. Грицаєм, В. Горошовським, О. Поповичем, О. Роздольським, К. Функенштейном та іншими інтерпретаторами української літератури німецькою мовою, побачили світ на сторінках газет і журналів, що виходили в Берліні, Лейпцизі, Галле, Відні, Празі. Серед них – видання “Aus fremden Zungen”, “Die Gesellschaft” (Berlin), “Die Zeit”, “Ruthenische Revue”, “Volksblatt Halle”, “Die Politik”, “Arbeiter-Zeitung” та ін.

Не все вдавалося – в силу об’єктивних і суб’єктивних причин. Повчальними були втрати. Але були й цінні надбання в процесі німецько-українських і українсько-німецьких літературних взаємозв’язків. Одним з таких надбань є збірка оповідань О. Кобилянської, яка у 1901 році вийшла окремою книгою під назвою „Kleinrussische Novellen“ (“Малоруські новели”). Це видання можна розглядати як один із яскравих прикладів функціональної взаємодії культур, оскільки воно з’явилося внаслідок вияву інтенсивних міжлітературних зв’язків на практиці.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білоус О. Багатовимірність міжлітературної взаємодії. – Кіровоград: ТОВ «ІМЕКС ЛТД», 2008. – 135 с.
2. Зиморя М., Білоус О. Опанування літературного досвіду. Переємність традиції сприйняття творчості Тараса Шевченка. – Дрогобич: КОЛО, 2003. – 280 с.
3. Кобилянська О. Твори в 5 т. – К., 1967. – Т.5. – 767 с.
4. Погребенник Ф. Василь Стефаник у слов’янських літературах. – К., 1976. – 295 с.
5. Symonirja M. Die Rezeption ukrainischen Literaturgutes im deutschen Sprachgebiet von Anfängen bis 1917. Ein Beitrag zur Geschichte der ukrainisch-russisch-deutschen Literaturbeziehungen. – Berlin, Humboldt-Universität, 1972. – 640 S.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Ольга Білоус** – старший викладач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

*Наукові інтереси:* українсько-німецькі літературні зв’язки: переклад та рецепція, теорія та практика перекладу.